

THE TRIBUNE / БИБЛИОТЕКА

Sapere aude

ОТГОВОР НА ВЪПРОСА

„Що е Просвещение?“

Имануел Кант

Превод от немски: Димитър Денков

Просвещение е изходът на човека от непълнолетието, което той сам си е причинил. Непълнолетие е невъзможността да се ползваш от разсъдък си без ръководството на някой друг. Самопричинено е това непълнолетие, когато причината му не лежи в недостиг на разсъдък, а в липсата на решителност и смелост да се ползваш от него без ръководството на другитo. Sapere aude! Имай смелост да си служиш със собствения си разсъдък! – ето това е девизът на Просвещението.

Мързел и малодушие са причините, поради които една толкова голяма част от хората, след като природата отдавна ги е освободила от чуждата опека (*naturaliter maiorennnes*), остават все пак охотно през целия си живот непълнолетни; ето защо е толкова лесно за другите да се самообявят за техни опекуни. Та колко е удобно да си непълнолетен! Щом имам книга, която има разсъдък вместо мен, духовен пастир, който има съвест вместо мен, лекар, който ми определя диета и пр., и пр., то тогава съвсем няма защо да се мъча. Аз не съм принуден и да мисля, след като мога само да плащам: нека другите поемат заради мен досадните неща. Затова, че при огромната част от хората (тук влиза изцяло нежният пол) стъпката към пълнолетие, освен че е тежка, се смята за твърде опасна, се грижат ония опекуни, които милостиво са поели върху себе си върховния контрол над другите. След като най-първо са затъпили паството си и грижливо са се постарали да предпазят спокойните създания от излизане извън проходилката, в която са ги напъхали, те им показват по-сетне опасността, която ги грози, ако се опитат да ходят сами. Впрочем тази опасност не е чак толкова голяма, защото след няколко падания те биха се научили най-после и да ходят; но все пак страшните примери ги правят предпазливи и ги отклоняват изобщо от по-нататъшни опити.

Следователно за всеки отделен човек е трудно да се освободи от станалата почти естествена за самия него непълнолетност. Тя дори му е мила и той наистина е неспособен според случая да си служи според собствения разсъдък, тъй като никога не са го оставяли да прави подобни опити. Правилници и формули, тези механични средства за употреба на разума или по-скоро за злоупотреба с природните му заложби, са оковите на вечната непълнолетност. А ако някой ги отхвърли, той би прескочил и най-нищожното препятствие крайно неуверено, защото няма навика да се движи свободно. Тъкмо затова малцина са тези, които чрез самостоятелна работа на духа си са сполучили да се измъкнат от непълнолетието и уверено да поемат по собствен път.

Но да се самопросвети едно общество е напълно възможно и дори – ако го оставят на свобода – неизбежно. Защото тогава винаги ще се намерят ня-

колко самостоятелно мислещи даже сред поставените опекуни, които, след като сами са отхвърлили игото на непълнолетието, ще разпространяват около себе си духа на едно разумно зачитане на собствената ценност и призванието на всеки човек да мисли сам. Особеното тук е, че обществеността, която преди това е била ръководена от тях, след време ги принуждава да останат под игото на непълнолетието, подстрекавана от неколцина опекуни, сами неспособни за каквото и да е просвещение; ето защо е вредно да се насаждат предразсъдъци – в крайна сметка те си отмъщават на ония, които са били техни начинатели или предтечи. Затова едно общество може да стигне до просвещение само постепенно. Чрез революция може би се стигнало до отхвърляне на личния деспотизъм и на алчното или властолюбиво потисничество, но никога до реформа на начина на мислене; пък и новите предразсъдъци ще вършат много добре работата на старите, служейки за юзди на лишената от собствено мислене тълпа.

За просвещението не се иска нищо друго, освен *свобода*, и то най-невинната от всичко, което може да се нарече *свобода*, а именно – винаги и изцяло *открито, публично да използваш* разума си. Добре, но сега отвсякъде чувам: *не разсъждавайте!* Офицерът казва: *не разсъждавайте*, а марширувайте! Финансовият съветник: *не разсъждавайте*, а плащайте! Духовникът: *не разсъждавайте*, а вярвайте! (Само един единствен господар на света казва: *разсъждавайте* колкото си искате и за каквото искате, *но не се подчинявайте!*) Тук навсякъде *свободата* се ограничава. Но кое ограничение възпрепятства просвещението и кое – не, и дори напротив, го поощрява? Отговарям: *публичното* използване на собствения разум трябва винаги да е свободно и единствено това може да осъществи просвещението сред хората; *частното ползване* на същия обаче може често пъти да бъде ограничавано в значителна степен, без това особено да накърнява развитието на просвещението. Под публично изявяване на собствения разум аз разбирам това на *учения* пред цялата *честяща общественост*. Частно изявяване наричам това, което се осъществява от една определена *гражданска служба* или определен пост. И така, в някои дела, засягащи интереса на обществото, е необходим определен механизъм, според който някои членове на обществото трябва да се държат само пасивно, за да бъдат насочвани от правителството чрез едно изкуствено единодушие към обществени цели или най-малко да бъдат удържани от рушенето на тези цели. Естествено, тук наистина не е позволено да се разсъждава, а се изисква подчинение. Но доколкото тази част от механизма се разглежда същевременно като член на едно цяло общество и даже – на световното гражданство, дотолкова в качеството си на учен изпълнителят, който чрез книгите си се обръща към публиката със собствения си разум, наистина може да

размишлява, без това да вреди на делата, за които частично е определен като пасивен изпълнител. Би било пагубно, ако някой офицер, комуто началството е заповядало нещо, започне да разсъждава открито в службата си относно ползата или целесъобразността на заповедта; той трябва да се подчинява. Ала трябва да се каже, че той не бива да бъде упрекван и да му се забранява в качеството му на учен да прави забележки по повод грешките в службата, щом ги представи за обсъждане пред една своя публика. Гражданинът не бива да отказва изпълнението на наложените му задължения; дори нескромният упрек към задачите, които е трябвало да изпълни, може да бъде наказан като недопустим (предизвикващ и всеобщо непокорство). Въпреки това той не действа в разрез с дълга си на гражданин, когато като учен публично излага мислите си за неудачността или несправедливостта на подобни предписания. Точно така духовникът е задължен да проповядва пред учениците си по катехизиса и пред енорияшите си според символа на църквата, на която служи; защото той е ръкоположен според тези условия. Но като учен той има пълната свобода, нещо повече – призванието да споделя с обществото всички свои грижливо проверени и добронамерени мисли относно погрешното в този символ и да даде своите предложения за по-добро устройство на религиозната и църковна общност. Тук няма нищо, което да обременява съвестта му. Защото това, което той проповядва като служител на църквата, той го предпоставя като нещо, за което няма свободата да учи по свое виждане, тъй като е ръкоположен да говори съобразно предписанието и от името на другото. Той ще каже: нашата църква учи това и това; тези са доводите, с които си служи. След това той ще изведе всички полезни следствия за своето паство от положения, които надали сам би приел с пълно убеждение, но които все пак се е съгласил да представя, защото не е съвсем в тях да има истина; при всяко положение там поне няма нищо, което да противоречи на вътрешната вяра. Защото, ако мислеше, че има противоречие, съвестта би му пречела да изпълнява службата си и той би се отказал от нея. Следователно употребата на разсъдъка от страна на назначения наставник е само *частна*, защото винаги става под паството някак по домашному, независимо че паството е съставено от много хора; в това отношение проповедникът не е свободен, а и не бива да бъде, защото изпълнява чужда поръка. Напротив, като учен, който чрез книгите си говори на истинската публика, а именно – на света, духовникът осъществява публична изява на разума си и се радва на неограничената *свобода* да се ползва от него и да говори като личност. Да се мисли, че самите опекуни на народа (особено в духовните дела) трябва да бъдат непълнолетни, е нелепост, увековечаваща нелепостта.

Но не би ли трябвало да се упълномощи едно общество от духовници, напр. един църковен събор, или едно достопочтено съсловие (както казват холандците) да се обвърже вътрешно с някакъв непроменлив символ и така да постави под върховната си опека всеки свой член, а чрез него и народа, с което да се увековечи опеката? Аз заявявам: това е напълно невъзможно. Такъв договор, сключен, за да възпира по-нататъшното просвещение на човечеството, ще е чисто и просто невалиден, пък и бил той утвърден от върховната власт, парламента или от най-тържествените мирни решения. Една епоха не може да сключи клетвен съюз и да постави следващите в такова положение, че да стане невъзможно всяко развитие на занаята им (преди всичко – на най-необходимите), всяко освобождаване от заблуди и изобщо да ги лиши от напредък в просвещението. Това би било престъпление спрямо човешката природа, чието изначално предназначение се състои тъкмо в прогреса; значи наследниците ще имат пълното право да отхвърлят подобни решения като незаконни и злонамерени. Пробният камък за всички закони, натрапвани на народа, е въпросът: дали народът сам би си наложил да приеме такъв закон? Разбира се, законът може да се приеме за късо време, в очакване на по-добър, с цел да се въведе определен ред; при това на всеки гражданин и най-вече на духовното лице трябва да бъде разрешено да прави забележките си върху погрешното в съществуващия ред, и то публично, в произведения, докато установеният ред все още продължава да трае дотам, че публичният възглед узрее и се утвърди достатъчно, за да може чрез обединение на гласовете (дори да не са всички) да се поднесе пред трона предложение и да се вземат под защита онези общини, които според понятията са се присъединили към по-съвършения възглед за промяна на религиозното устройство, без да пречат на тези, които искат да се придържат към старото. Ала по никакъв начин не бива да се допуска постигането на съгласие относно религиозно устройство, което да бъде неизменно дори в периода на само един човешки живот и което да забранява публичното съмнение, защото това ще зачеркне цял период от прогреса на човечеството и ще обремени потомството. За себе си човек може да отхвърля просвещението по отношение на това, което му предлагат като знание, и то само за определено време; но да се откаже от него, било дори лично за себе си, а да не говорим за идното поколение, значи да се потъпчат и нарушат свещените права на човечеството. Това, което един народ не може да реши за себе си, още по-малко може да го решава и монархът вместо него; височайшият законодателен авторитет се състои тъкмо в това, че обединява общата воля на народа в своята. Нещо повече, ако той обръща внимание само на това, всяко истинско или мнимо подобрене се съгласува с обществения ред, то може да позволи на поданиците си изобщо сами да решават онова, което смятат за нужно за спасението

на душите си; впрочем това не го и интересува, а трябва само да предпазва според властта си хората от насилие един спрямо друг делото им по определяне на собственото им спасение. Монархът би разрушил авторитета си, намесвайки се с правителствен контрол в подобни въпроси и над ония съчинения на своите поданици, чрез които те се опитват да изяснят възгледите си, независимо дали ще го прави поради собственото си височайше схващане, с което се излага на справедливия упрек *Caesar non est supra Grammaticos* (лат. *Цезар не е над граматиките*); а е по-лошо, когато дотолкова започне да унижава върховната си власт, че подкрепя духовния деспотизъм на неколцина потисници в държавата си в ущърб на останалите свои поданици.

Ако се постави въпросът: Живеем ли сега в *просветена* епоха?, отговорът ще е: Не, но ние живеем в епоха на *Просвещение*. Твърде много още липсва при сегашното положение на нещата, щото хората да са в състояние или да могат да бъдат приведени в такова, че да си служат с увереност и умение със собствения си разсъдък в религиозните дела без ръководството на някой друг. И все пак ние имаме красноречиви свидетелства за това, че пред тях вече се открива полето на възможността сами свободно да избират и да се усъвършенстват, че препятствията за всеобщото просвещение или за изхода от непълнолетието стават все по-малко. В този смисъл тази епоха е епохата на *Просвещението*, или векът на *Фридрих*.

Владетелят, който не счита, че е под достойнството му да каже, че смята за свой *дълг* да не дава предписания по отношение на религиозните дела, а напротив, да предоставя на хората пълна свобода по тези въпроси, който следователно не се кичи и с високомерното име на *толерантността* – този владетел сам е просветен и заслужава да бъде оценен от благодарните си съвременници и потомци като господаря, пръв освободил човешкия род от непълнолетието най-малко от страна на правителството и позволил всеки-му сам да се ползва от собствения си разсъдък навсякъде, където му налага съвестта. Под негова власт достопочтените духовници могат свободно и публично в качеството си на учени да подлагат на преценка своите по един или друг начин отклоняващи се от общоприетите символи съждения и възгледи, без това да е в ущърб на служебния им *дълг*; в още по-голяма степен това се отнася до всеки, който изобщо не е ограничен от служебен *дълг*. Този дух на свобода прониква дори и там, където му се налага да се бори с външни трудности, създавани от едно правителство, което има погрешно разбиране за себе си. Защото монархът просветва и пред него като пример, сочещ, че при свободен режим най-малко трябва да се тревожим за общественото спокойствие и сплотеността на обществото. Хората се усъвършенстват все повече и

все повече излизат от невежеството тогава, когато никой не се стреми съзнателно да ги държи в него.

Аз положих основната черта на Просвещението, изхода на човека от самопричиненото непълнолетие, предимно в *религиозните дела*, защото по отношение на изкуствата и науките нашите господари нямат интерес да опекунстват над поданиците си; освен това религиозното непълнолетие е не само най-вредно, но и най-позорно. Но начинът на мислене на един държавен мъж, който благоприятства просвещението, отива още по-далеч и подсеща: даже по отношение на неговото *законодателство* няма никаква опасност, ако позволи на поданиците си *публично* да използват собствения си разум и свободно да излагат мислите си пред света за подобрене на *законодателството*; за всичко това ние имаме един блестящ пример и в този смисъл никой монарх не надвишава този, когото почитаме днес.

Но също така е вярно, че само този, който, бидейки сам просветен, не се страхува от сянката си и ведно с това поддържа добре дисциплинирана многочислена армия за опазване на обществения ред и интерес, може да каже това, което републиката не може да си позволи: *разсъждавайте колкото искате, но се подчинявайте!* Така се получава един неочакван обрат в хорските дела; собствено винаги става така, когато ги разглеждаме в тяхното величие – те ни се струват парадоксални. По-голямата степен гражданска свобода изглежда като че ли има предимство пред свободата на духа на народа и все пак тя поставя пред последната непреодолими ограничения; но тази, която е с една степен по-малка от първата, напротив, създава онова пространство, в което свободата на духа се разгръща във всичките си възможности. Така, както прочее и природата е развила под твърдата си черупка зародиша, за който нежно се грижи, а именно – склонността и призиването за свободно мислене, така и той, зародишът, въздейства постепенно върху начина на мислене на народа (чрез което народът става все по-способен да *действа свободно*) и най-сетне влияе дори върху принципите на *правителството*, което намира вече за полезно да общува с човека, който е *нещо повече от машина*.

Кьонигсберг в Прусия,
30 септември 1784